

University of Groningen

Noordelijke Clusters in Beeld

Edzes, Arend; Gardenier, J.D.; van Rijn, H.; van Dijk, Jouke

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:

2011

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Edzes, A. J. E., Gardenier, J. D., van Rijn, H., & van Dijk, J. (2011). Noordelijke Clusters in Beeld: een verkenning langs 62 EFRO-projecten. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

economische geografie

Noordelijke clusters in beeld

Een kwalitatieve verkenning langs 62 EFRO-projecten

RAPPORTAGE

November 2011

Dr. A.J.E. Edzes (Rijksuniversiteit Groningen)
Drs. J.D. Gardenier (CAB Groningen)
Ir. H. van Rijn (CAB Groningen)
Prof. dr. J. van Dijk (Rijksuniversiteit Groningen)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Regionaal Innovatiesysteem	5
3	Karakterisering en ontwikkeling van projecten	8
4	Continuïteit en vliegwieleffecten	12
5	Bijsturingsmogelijkheden	15
6	Bijlage 1: Opzet en respondenten	17

1 Inleiding

1.1 Plaatsbepaling

Het huidige regionale beleid in Noord-Nederland voor de periode 2007-2013 is onder meer vastgelegd in het huidige Koers Noord-programma en het Operationeel Programma EFRO Noord-Nederland 2007-2013. En centrale beleidslijn is het versterken van de (inter)nationale concurrentiekracht van de regio en het bewerkstelligen van een transitie naar een hoogwaardige, kennisintensieve economie. Daarbij staat het investeren in speerpuntsectoren ofwel clusters voorop. In de huidige regionale beleidsprioriteiten voor Noord-Nederland staat een vijftal economische clusters centraal: Energie, Watertechnologie, (multi)Sensortechnologie, Healthy Ageing en Agribusiness. Deze prioriteiten zijn ook leidend bij de financiële ondersteuning in het kader van Koers Noord en het Operationeel Programma EFRO (prioriteitsgebied 1). Op dit moment lopen in totaal 62 projecten die zijn gericht op innovatie en die deels met behulp van EFRO financiering worden gefinancierd. Deze 62 projecten zijn het object van onderzoek.

SNN vindt om meerdere redenen een beoordeling van deze financieel ondersteunde projecten van belang:

1. Een inhoudelijke beoordeling biedt de mogelijkheid voor bijsturing gedurende de lopende subsidieperiode tot 2013.
2. Een inhoudelijk beoordeling kan de bijdrage van clusterontwikkeling aan de regionale economie in kaart brengen.
3. Het biedt de mogelijk voor onderbouwing en legitimatie van het regionaal economisch beleid in de toekomst (2013-2020).

1.2 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen zijn de volgende.

1. Wat is de economische, organisatorische en inhoudelijke ontwikkeling van (projecten binnen) de clusters?
2. Wat is de inschatting van de continuïteit (van projecten en organisaties binnen) de clusters na afloop van de subsidieperiode? In hoeverre zijn er 'strategische sprongen' gemaakt?
3. Is er sprake van een vliegwieleffect op economische bedrijvigheid, waaruit bestaat deze en hoe bestendig is deze?
4. Met het oog op de organisatorische en inhoudelijke ontwikkeling en de continuïteit, wat zijn de bijsturingmogelijkheden?

1.3 Context en leeswijzer

Vanwege de politiek-beleidsmatige implicaties voor een nieuw regionaal programma heeft het onderzoek een lading die verder strekt dan een kenschets van de voortgang van 62 projecten. Om hieraan recht te doen starten we in hoofdstuk 2 met een aantal opmerkingen die betrekking hebben op het Noordelijke regionaal innovatiesysteem in de meest brede zin van het woord en hoe hier volgens de laatste inzichten tegen aan moet worden gekeken. Dit biedt een denkkader waarbinnen de onderzoeksresultaten van de 62

projecten kunnen worden geplaatst. Hoofdstuk 3 en 4 gaan achtereenvolgens in op de conclusies die we naar aanleiding van het onderzoek naar de 62 projecten kunnen trekken. Hoofdstuk 5 schetst aanknopingspunten voor bijstellingen onder meer in het licht van de het hoofdstuk 2 geschetste denkrichtingen.

Deze samenvattende notitie gaat vergezeld van een uitgebreide Power Point-presentatie waarin de onderzoeksresultaten cijfermatig zijn verantwoord en weergegeven. Hier richten wij ons op de conclusies die op basis van dat materiaal zijn te trekken.

2 Regionaal Innovatiesysteem

- 2.1 We kunnen ons de regionale economie voorstellen als een groot Verzamelgebouw. Het kent verschillende lagen en verdiepingen met verschillende functies: er wordt gewoond, geleefd, gewerkt, onderzocht en verkocht. Het Verzamelgebouw kent verschillende bijgebouwen, laboratoria, kassen, tuinen en bouwgronden. Het kent toegangswegen en haar fundamenten staan in verschillende lagen grond, gevormd door de geschiedenis. Vroeger werkte iedereen om in het eigen onderhoud te voorzien, tegenwoordig worden bijdragen geleverd aan het land en aan een geglobaliseerde economie.

Het Verzamelgebouw is over de afgelopen honderden jaren geëvolueerd tot wat het nu is, met zijn eigen cultuur, gebruiken, sociale verbanden, bestuurlijke constellaties en instituties. Soms is het via beleidsinterventies gemoderniseerd en aangepast aan de tand des tijd. Het kan mee met de Europese subtop, maar moet om deze positie te handhaven blijven investeren in vernieuwing. Het Verzamelgebouw is aangesloten op de digitale snelweg en gaandeweg hebben de bewoners zich toegelegd op werkzaamheden die niet overal (kunnen) worden verricht en waar ze beter in zijn, gezien de evolutie van ervaring en kennis en de omstandigheden waarin men zich bevindt.

- 2.2 Het Verzamelgebouw is een synoniem voor wat de OECD (2011) een regionaal innovatiesysteem (RIS) noemt¹. Zoals iedere vergelijking gaat het mank aan allerlei werkelijke uitingsvormen, maar in een aantal opzichten voldoet het voor het doel waarvoor wij het introduceren. *Duurzame regionaal-economische groei hangt vooral af van de capaciteit om te innoveren*, aldus de OECD en de Europese Commissie. Het is tevens de leidende gedachte achter het Europese Cohesiebeleid voor 2013-2020² en is onlangs nog op de open dagen voor 'Regions en cities' gepresenteerd³. In vergelijkend opzicht worden de onderlinge verschillen tussen regio's in hun regionaal-economische en innovatieve capaciteit erkend. Om de vergelijking door te trekken: het Verzamelgebouw dat in Noord-Nederland is gebouwd, verschilt van het Verzamelgebouw in Zuid-Spanje of Noord-Italië. Het heeft geen zin om overal hetzelfde Verzamelgebouw te bouwen – zoals in de afgelopen twintig jaar nog wel eens werd gedacht – het is beter als vertrekpunt te kiezen dat iedere regio zijn eigen uniciteit heeft⁴. Het weer is nu eenmaal anders in Spanje en dat geldt ook voor de capaciteiten van de beroepsbevolking en de structuur van de regionale economie.

Om de regionaal-economische en innovatieve capaciteit te onderzoeken schetst de OECD (2011) drie dimensies die simultaan moeten worden verkend. In de eerste plaats de institutionele context, dat wil zeggen de ruimte om te handelen gegeven de landelijke wet- en regelgeving en de verdeling van macht en invloedsrelaties. We zouden dit ook kunnen omschrijven als het sociaal en institutioneel kapitaal. Om in onze vergelijking te blijven: Aan welke bouwvoorschriften moet het Verzamelgebouw voldoen en wie hebben het er (in het huis) voor het zeggen. In de tweede plaats is een beoordeling nodig waar de regio goed in is en waar haar zwaktes liggen: Kunnen de fundamenten het Verzamelgebouw dragen? Wordt voldoende geprofiteerd van aanwezige kennis en kunde voor innovatie en sluit dit aan op de in de regio aanwezige skills van de

¹ OECD (2011). *Regions and innovation policy*. Paris: OECD.

² Europese Commissie (2011). *Regional Policy for smart growth in Europe 2020*. Brussels;

³ Zie: 9th European Week of Regions and cities. Brussels 10-13 October 2011. Zie voor presentaties:

http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/od2011/index.cfm?nmenu=1&sub=100

⁴ McCann, P. and R. Ortega-Argilés (2011). *Smart Specialisation, Regional Growth and Applications to EU Cohesion Policy*. Working Paper. Groningen: RUG

beroepsbevolking? In de derde plaats zullen de strategische keuzes voor de toekomst moeten worden gemaakt.

- 2.3 Een belangrijke vraag is of en hoe het regionale innovatiesysteem in Noord-Nederland werkt en waar het kan worden verbeterd. De vraag dient zich nu al aan welke bouwaanpassingen voor de periode 2013-2020 nodig zijn. Nationale (Topsectorenbeleid) en Europese bouwinspecteurs (EU-DG's) wedijveren om de regelgeving, maar kijken we naar Europa dan staat het concept van 'Smart specialisation' bovenaan². Slim specialiseren betekent voortbouwen op economische activiteiten waar de regio goed in is, stimuleren van daaraan gerelateerde bedrijvigheid en verbinden van mensen en organisaties voor de ontwikkeling van innovatie. Dat vereist gedetailleerd inzicht in welke clusters zich goed ontwikkelen en waardoor dat proces op gang komt.
- 2.4 In het huidige Regionale Innovatiesysteem van Noord-Nederland is de centrale architectuurlijn het versterken van de (inter)nationale concurrentiekracht van de regio en het bewerkstellingen van een transitie naar een hoogwaardige, kennisintensieve economie. Volgens het huidige beleid zou deze transitie vooral in de volgende vijf speerpuntsectoren of clusters moeten worden gerealiseerd: Energie, Watertechnologie, (multi)Sensortechnologie, Healthy Ageing en Agribusiness. Omdat verspreid over het huis meerdere publieke en private organisaties met deze onderwerpen van doen hebben – het huis kent kennisinstellingen en private bedrijven – is onderdeel van de inrichting dat per kamer coördinatoren – clusterorganisaties – zich bezig houden met de afstemming binnen het huis en met marktpartijen buiten het huis. Verder zijn er nog aparte coördinatoren voor businessdevelopment.
- 2.5 Er is veel informatie beschikbaar over de omvang van de werkgelegenheid en het aantal vestigingen in de sectoren van de (noordelijke) economie. Landelijke rapporten schetsen bijvoorbeeld een beeld van de verdeling over (top)sectoren⁵. De complexiteit zit in de indeling welke bedrijven, branches en bedrijfstakken aan welke sectoren moeten worden toegerekend. Dat leidt er toe dat de overzichten tot verschillende bandbreedtes in werkgelegenheid en het aantal vestigingen leiden⁶. Het blijkt dan ook lastig een actueel en geverifieerd beeld te krijgen van de aard en omvang van economische activiteiten binnen clusters, de ruimtelijke lokalisatie daarvan en de onderlinge relaties tussen bedrijven, en de bijdrage en toegevoegde waarde van clusters aan de Noordelijke economie en de kennisinnovatie⁷. Anno 2011 weten we weinig, daarentegen vermoeden we veel.

⁵ Raspe, O. Weterings, A., F. van Oort, O. Raspe en T. Verburg (2007). *Clusters en economische groei*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.; Raspe, O. en M. van den Berge (2010). *De ruimtelijke structuur van de clusters van nationaal belang*. Den Haag: Planbureau voor Leefomgeving; Kaashoek, B., J. Veldkamp, R.A. te Velde en E.J. Visser (2010). *Toelichting & methodologische disclaimers bij de clusterkaarten*. Dialogic; Gardenier, J.D. (2011). *Noordelijke Arbeidsmarktverkenning*. Groningen: CAB.

⁶ Koster, S.J. en A.J.E. Edzes (2011). *Topsectoren behoeven eenduidige definiëring*. Economische Statistische Berichten, 96, 4622, pp. 684-685.

⁷ De in opdracht van SNN door BAW uitgevoerde strategieverkenning 'Noord Nederland EU Strategy: final report' van juni 2010 bevat geen enkele kwantitatieve informatie over de clusters. De in opdracht van SNN door Buck Consultants uitgevoerde 'Noordelijke agenda Kenniseconomie' van augustus 2011 bevat enkele kengetallen maar daarvan is de bron niet gegeven en niet verifieerbaar. Buck Consultants schat voor de Energiesector in dat deze bestaat uit 400 bedrijven, goed voor 30.000 directe banen met een gezamenlijke toegevoegde waarde van rond de 1,5 mld. Het cluster Watertechnologie bestaat uit 150 bedrijven, goed voor 1.000 banen, die gezamenlijk 150 miljoen toegevoegde waarde realiseren. Het cluster Sensortechnologie bestaat uit ca. 175 bedrijven, goed voor 2.000 banen met een gezamenlijke toegevoegde waarde van 100 mln. Het cluster Agribusiness bestaat uit 7.000 bedrijven, goed voor 15.000 banen met een toegevoegde waarde van 1,3 mld. Het cluster Healthy Ageing bestaat uit ca. 6.000 bedrijven, goed voor 100.000 banen met een omzet van 5 mld.

- 2.6 Ook op de vraag of hier sprake is van daadwerkelijke clustervorming lopen de meningen uiteen. Veel hangt af van de vraag hoe clusters worden gedefinieerd. In de klassieke ‘Porteriaanse’ opvatting van clusters is gespecialiseerde economische bedrijvigheid door de loop der jaren gevormd en geëvolueerd, vaak door toevallige omstandigheden gevormd met uiteindelijk een aanzuigende werking op allerlei andere bedrijvigheid⁸. Daarbij doet zich een proces voor dat ‘cumulative causation’ voor. Regio’s met sterke clusters trekken bedrijvigheid en buitenlandse investeringen aan, terwijl andere daar juist niet van profiteren⁹. De regio Eindhoven, met Philips als bakermat, met haar technologische industrie, kan als voorbeeld dienen. Daar tegenover staat clustervorming die min of meer wordt gestuurd en gestimuleerd, mechanisch, van bovenaf, en soms politiek gedreven, waar bedrijvigheid moet worden geduwd en bedrijven worden geworven zich in de regio te vestigen. En daartussen in staan beelden van clusters als netwerken en samenwerkingsverbanden van organisaties, bijna als brancheverenigingen die belangen van bedrijven proberen te behartigen in de hoop dat door te netwerken aan de rafelranden ideeën, innovatie en nieuwe bedrijvigheid ontstaan. Maar heel veel onderlinge relaties tussen bedrijven ontstaan ook vanzelf.
- 2.7 Voor de verbouwing van het Verzamelgebouw zijn in de periode 2008-2011 62 projecten gericht op innovatie goedgekeurd en mede met Europese middelen gefinancierd. We willen weten wat in deze projecten geleverd is, wat men heeft beloofd, maar ook of deze projecten daadwerkelijk hebben bijgedragen aan de verbetering van het Regionaal Innovatiesysteem en het versterken van de clusters. Gezamenlijk vertegenwoordigen de projecten een projectenomzet van € 400 mln. euro. Op dit moment bevinden deze projecten zich in een verschillend stadium van ontwikkeling. Sommige zijn al twee jaar onderweg, andere zijn nog maar net gestart.

⁸ Porter, M.E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, November 1998, p. 78

⁹ PBL Netherlands Environmental Assessment Agency (2011). *The European Landscape of Knowledge-intensive Foreign-Owned Firms and the attractiveness of Duct Regions*. The Hague: PBL.

3 Karakterisering en ontwikkeling van projecten

- 3.1 Een eerste verkenning van informatie over de 62 projecten leidt tot de conclusie dat erg veel gegevens worden verzameld en geautomatiseerd in Navision – het administratieve systeem van SNN – vastgelegd. SNN kent voor de financiële verantwoording uitgebreide rapportage en evaluatieprotocollen die nauwlettend worden gevolgd en bewaakt. Ieder project heeft een eigen projectbeheerder. Projectuitvoerders klagen meer dan eens over de controle en rapportagedruk, de administratieve voorschriften en de regelgeving. Deze informatie is voor beheersdoeleinden geschikt onder meer om na te gaan of het geld wel volgens de regels wordt besteed. De informatie voldoet echter niet om conclusies te trekken over effectiviteit en inhoudelijke voortgang in termen van het verbeteren van het Regionaal Innovatiesysteem en de clusters in algemene zin.
- 3.2 De 62 verleende en met EFRO-middelen gefinancierde projecten zijn gericht op innovatie. De onderstaande tabel geeft de aantallen weer uitgesplitst naar de administratieve indeling in vijf clusters. Deze administratieve indeling is bij toekenning gemaakt. Ieder project kent een penvoerder die het formele aanspreekpunt is voor het project. De lijst is weergegeven in bijlage 6.2. Om informatie te verzamelen is aan de penvoerders van deze projecten een vragenlijst gezonden. Deze is opgenomen in bijlage 6.4. Van de 62 uitgezette vragenlijsten zijn 51 getourneerd, een hoog responspercentage van 82%. Naast deze schriftelijke vragenlijsten zijn face-to-face interviews afgenomen met directeuren van clusterorganisaties, met vier penvoerders van projecten plus een tweede – private - partner binnen dat project. Voor verdieping en reflectie hebben in totaal vier groepsbijeenkomsten plaatsgevonden. Daarnaast is administratieve informatie opgevraagd bij SNN over financiën, deelnemende organisaties en outputindicatoren en realisaties. De lijst met geïnterviewden en deelnemers aan de expertbijeenkomsten is opgenomen bijlage 6.3.

	<i>Aantal verleende projecten</i>	<i>In %</i>	<i>Aantal projecten waarvan vragenlijst retour</i>	<i>In %</i>
Totaal	62	100	51	82%
Healthy Ageing	7	11%	6	86%
Agribusiness	9	15%	7	78%
Sensor	17	27%	14	82%
Watertechnologie	12	19%	11	92%
Energy	17	27%	13	76%

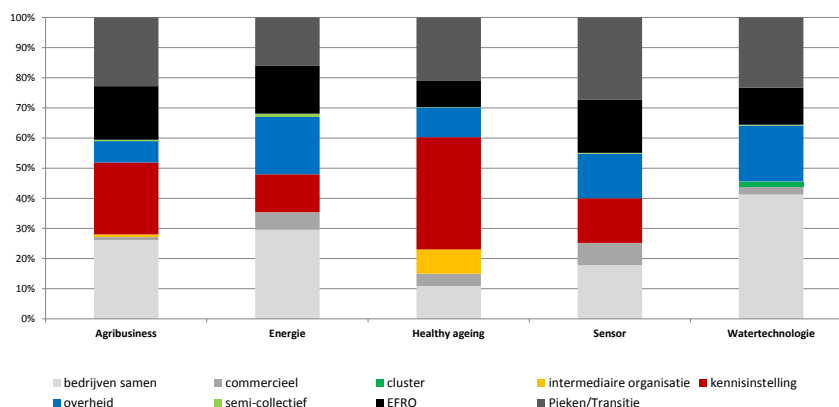
- 3.3 Voor het onderzoek is geen definitie opgesteld van wat clusters eigenlijk zijn. Dat was ook niet nodig omdat het hier gaat om een beschrijving van projecten die bij de subsidie toekenning aan een cluster zijn toebedeeld. De vraag is niet aan de orde of deze toekenning juist heeft plaatsgevonden. In hoeverre er in Noord-Nederland sprake is van daadwerkelijke economische clusters, wat hiervan de (economische) omvang is en welke meerwaarde deze clusters hebben op economie, werkgelegenheid, kennisontwikkeling en innovatie was geen onderwerp van onderzoek.
- 3.4 De 62 projecten zijn te kenschetsen als samenwerkingsverbanden van organisaties: kennisinstellingen, overheden, semicollectieve organisaties en private bedrijven. In totaal nemen 272 unieke organisaties aan de projecten deel. Een project telt gemiddeld 4 organisaties met een maximum van gemiddeld 8 organisaties in de Agribusiness en een minimum van gemiddeld 2 organisaties in de Watertechnologie.

Sommige organisaties participeren in meerdere projecten. De provincies en de kennisinstellingen (RUG, Hanzehogeschool en UMCG) participeren in meer dan 10 projecten. De RUG en UMCG participeren in alle vijf clusters.

Van het totaal aantal organisaties bevindt 54% zich in de drie Noordelijke provincies, 40% in de rest van het land en 6% in het buitenland. Van de 272 organisaties is 75% een commerciële organisatie, waarvan 33% minder dan vijf werknemers heeft en 31% meer dan honderd.

3.5 De 62 projecten vertegenwoordigen een totale projectenbegroting van € 400 miljoen. Hiervan komt € 88 miljoen uit de Pieken/Transitie-fondsen, € 60 mln. komt voor rekening van EFRO, € 60 mln. voor rekening van overheden, € 64 mln. voor rekening van kennisinstellingen, € 7 mln. voor rekening van intermediaire en semi-collectieve organisaties en € 119 mln. voor rekening van private bedrijven. Vooral de RUG is grootfinancier, van de totale projectbegroting neemt zij € 27 mln. voor haar rekening, verspreid over 16 projecten. Dit is exclusief de bijdrage van het UMCG van € 9,5 mln., verspreid over 10 projecten. De verdeling qua financiering verschilt aanzienlijk over de vijf clusters.

3.6 Met het feit dat alle projecten zich richten op innovatie houdt de vergelijking op. Ze zijn ongelijksoortig. Sommige projecten richten zich op het inrichten van gebouwen en ontmoetingsplaatsen (bijv. Watercampus Leeuwarden), sommige op experimentele en industriële ontwikkeling (bijv. Wenkebach, CCC, Drug Delivery and Targeting Cluster), sommige op onderwijs en scholing (bijv. Master track Waternotechnologie), sommige op kennisvalorisatie (bijv. BioBrug). Ieder project kent daardoor zijn eigen doelstellingen. Deze zijn niet altijd gekwantificeerd.

Het beeld over de projecten weerspiegelt de Europese constatering dat lang niet altijd is vast te stellen of projecten bijdragen aan beoogde output doelstellingen, laat staan aan de bijdrage aan de kenniseconomie en innovatie, eenvoudigweg omdat meetbare doelstellingen nauwelijks zijn omschreven¹⁰. Eenzelfde conclusie is overigens onlangs door de Algemene Rekenkamer vastgesteld in haar beoordeling van het landelijke innovatiebeleid¹¹.

- 3.7 Het beleid heeft bijgedragen aan het ontstaan van nieuwe samenwerkingsverbanden of het activeren van latent aanwezig samenwerkingsmogelijkheden. Ruim 60% van de samenwerkingsverbanden zijn ontstaan gedurende de subsidieperiode. Dat het ontstaan van samenwerking niet geheel het directe gevolg is van subsidies blijkt uit het feit dat 16% van de penvoerders aan geeft dat de samenwerking ook zou zijn ontstaan zonder de subsidie.

De helft van de samenwerkingsverbanden is te kenschetsen als regionaal, 37% als nationaal en 10% als internationaal. Dat samenwerkingsverbanden bestaan zegt vanzelfsprekend nog niets over de output van deze samenwerking. Het is in dit stadium niet mogelijk de effectiviteit en toegevoegde waarde te benoemen.

Het lijkt erop dat de kennisinstellingen en private bedrijven het belangrijkste zijn als het gaat om de initiatiefneming tot samenwerking. Dit varieert overigens per cluster. Partijen vinden elkaar vooral via reeds bestaande samenwerkingsverbanden, via bestaande netwerken of via de NOM.

In de praktijk kennen projecten een eigen geschiedenis. Soms liggen projectideeën al jaren te sudderen tot het moment dat financieringsmogelijkheden zich aandoen.

- 3.8 De ondersteunde projecten bevinden zich in een verschillend stadium van ontwikkeling. Aan het ene uiteinde bevindt 18% zich in de voorbereidingsfase, aan het andere uiteinde is 10% in de afrondingsfase. Sommige projecten lopen niet goed door in de businesscycle. Vooral bij fundamenteel en experimenteel onderzoek geldt dat er na afloop van het project weliswaar nieuwe kennis is ontwikkeld (bijvoorbeeld medicijnen, technische hulpmiddelen) maar dat men nog ver af staat van het vermarkten (commerciële bedrijvigheid). Gesprekspartners wijzen in dit geval op de waterscheiding tussen bijvoorbeeld clusterorganisaties die vooral voorwaardenscheppend bezig zijn en de NOM die vooral de businessdevelopment verzorgt. In de overdracht van product- en kennisontwikkeling naar commerciële bedrijvigheid blijven kansen liggen.
- 3.9 Projecten zijn bij de start administratief ingedeeld in een cluster. Wanneer we projectuitvoerders zelf vragen aan welk cluster hun project de hoogste economische bijdrage (op een schaal van 0=weinig, 10=veel) blijkt in de eerste plaats dat deze administratieve indeling goed is in geschat. Projecten leveren de hoogste economische bijdrage aan het cluster waar ze administratief bij zijn ingedeeld. In de tweede plaats zijn er vele kruisbestuivingen. Individuele projecten leveren vaak ook een economische bijdrage aan andere clusters.

Dat geldt in het bijzonder voor de officiële clusterorganisaties: Energy Valley, Sensor Universe, Wateralliantie, Healthy Ageing Network Noord-Nederland (HANNN) en de NOM voor Agribusiness. Gevraagd naar de economische bijdrage aan de

¹⁰ Vgl. European Commission (2011). *Outcome Indicators and targets: Towards a new system of monitoring and evaluation in EU Cohesion Policy*.

¹¹ Algemene Rekenkamer (2011). *Innovatiebeleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 33 009, nr. 2.

verschillende clusters blijken ook de clusterorganisaties niet alleen aan het eigen cluster bij te dragen, maar ook aan alle andere clusters. Dit suggereert vooral overlappende netwerken en projecten. Maar ook: een succes van een willekeurig project kan door meerdere clusterorganisaties worden opgeëist.

Projecten die administratief zijn ingedeeld in een bepaald cluster werken het meeste samen met projecten binnen hetzelfde cluster. Het is lastig deze cross-overs te waarderen. Sommige clusters – bijvoorbeeld Sensor – voorzien vooral in ‘enabling technology’ en zitten daarom overal in.

4 Continuïteit en vliegwieleffecten

4.1 Voor de meting van voortgang van projecten in de periode 2007-2013 hanteert de Europese Commissie outputindicatoren waarlangs alle met Europese middelen gefinancierde projecten worden afgezet. Dat leidt voor Noord-Nederland tot verschillende conclusies. In de eerste plaats dat Nederland als geheel en Noord-Nederland in het bijzonder het uitstekend doen in termen van projectontwikkeling en ‘weggezette’ middelen ten opzichte van Europa als geheel¹². In de tweede plaats laten de officiële outputindicatoren een wisselend beeld zien als het gaat om de voortgang en realisaties van deze projecten. Van het aantal voorgenomen R&D-projecten is 62% al gerealiseerd. Van het aantal ondersteunde kleine en startende bedrijven en MKB is ongeveer 40% gerealiseerd. De private investeringen (8%) en publieke investeringen (7%) lopen daarbij iets achter. Dat geldt ook voor het aantal bruto te creëren FTE's dat met 12% realisatie nog aan de lage kant is.

	Agri		Energy		HA		Sensor		Water		Tot.
	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	
Aantal R&D-projecten	6	50%	11	45%	10	50%	14	71%	4	125%	62%
Aantal ondersteunde kleine/startende bedrijven	8	0%	41	80%	13	54%	63	19%	41	37%	40%
Aantal ondersteunde MKB bedrijven	114	5%	211	68%	73	7%	130	28%	72	54%	38%

	Agri		Energy		HA		Sensor		Water		Tot.
	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	Doelst.	% real.	
Private R&D-Investeringen (mln.)	10,8	11%	63	5%	5,4	13%	29,4	7%	5,9	48%	8%
Publ. R&D-investeringen (mln.)	23,7	4%	56,1	5%	28,9	8%	76,3	6%	8,6	30%	7%
Uitgelokte priv. vervolginv. (mln.)	5,9	6%	19,9	1440%*	6,4	0%	20,9	23%	7,4	26%	485%
Creatie bruto FTE	235	6%	1455	3%	451	18%	934	22%	230	28%	12%
Aantal smw. verbanden	9	67%	12	192%	5	100%	17	176%	8	50%	133%

De waarde (validiteit en betrouwbaarheid) van deze (scores op) indicatoren wordt echter in gesprekken en interviews die wij hebben gehouden en door de Europese

¹² Broersma, L. & A.J.E. Edzes (2010). *Country report on achievements of Cohesion Policy 2007-2013: The Netherlands*. A report to the European Commission. Brussels: applica/ISMERI Europa; Broersma, L. & A.J.E. Edzes (2010). *Policy paper on innovation, Netherlands. Delivering policy analysis on the performance of cohesion policy 2007-2013*. A report to the European Commission. Brussels: applica/ISMERI Europa.

Commissie zwaar betwijfeld. Enerzijds leveren de indicatoren geen goede weergave van de feitelijke resultaten en output van de projecten, anderzijds kunnen resultaten zo worden 'gemanipuleerd' dat met weinig inspanning veel wordt gesuggereerd.

- 4.2 Daartoe gevraagd antwoordt 75% van de projecten de ontwikkeling van technologie en innovatie als doelstelling te hebben. Andere doelstellingen zijn de stimulering van clustervorming (6%), investeren in R&D capaciteit (4%), de kennistransfer naar het MKB (4%), het versterken van het ondernemerschap in het MKB (2%), oprichten en uitbreiden van kennisinstellingen (4%) en scholing en arbeidsmarkt (6%). Van de 32 projecten die daadwerkelijk hun output concretiseren dan wel kapitaliseren, geeft 41% aan dat deze bestaat uit 'producten', 19% uit 'kennis' en 41% geeft aan dat nog geen output is te definiëren omdat men in de opstartfase zit. Dit illustreert zowel de 'zachtheid' van de te leveren output als de moeilijkheid om output op voorhand 'taakstellend' te benoemen.
- 4.3 Richten we ons op de projecten die de ontwikkeling van technologie en innovatie als doel hebben, dan is grosso modo 20% gericht op fundamenteel onderzoek, 42% op experimentele ontwikkeling en 40% op industriële ontwikkeling. Projecten binnen Healthy Ageing onderscheiden zich door een hoog aandeel fundamenteel onderzoek, Energy en Agribusiness door een hoog aandeel experimenteel onderzoek en Sensor- en Watertechnologie door een hoog aandeel industrieel onderzoek.

Investerings in de ontwikkeling van technologie en innovatie betreffen in hoofdzaak huisvesting (9%), faciliteiten(33%) en mensen (62%). Projecten in Healthy Ageing en Watertechnologie investeren in verhouding meer in huisvesting (respectievelijke aandelen van 19% en 25%). Projecten in de watertechnologie onderscheiden zich door een hoog aandeel investeringen in faciliteiten (63%).

- 4.4 De samenwerking binnen projecten vindt in hoofdzaak plaats op operationeel en uitvoerend niveau. Er is vooral een gezamenlijke aanpak op het terrein van PR, productontwikkeling, financiën en projectontwikkeling.
- 4.5 De subsidies hebben over het algemeen de projectontwikkeling aangejaagd. Ongeveer 38% van de penvoerders procent geeft aan dat dit het geval is. Ruim 70% geeft ook aan subsidie als de geëigende aanjaagvorm te zien. Alternatieven die worden genoemd zijn risicodragend kapitaal en rentevrije voorfinanciering.
- 4.6 Voor wat betreft de continuïteit en ontwikkeling van clusters spelen de clusterorganisaties een diffuse rol. Slechts 55% van de ondervraagden geeft aan dat er sprake is van een duidelijke clusterorganisatie. Ook andere, soms projectorganisaties, gemeenten of belangrijke stakeholders worden genoemd. Overigens waardeert 45% de activiteiten van deze niet officiële clusterorganisaties positief en meent dat de 'clusterorganisaties' iets toevoegen aan de bestaande, reguliere organisaties als de NOM, de provincies en SNN. Deze toegevoegde waarde zit vooral in de bundeling van kennis. Nogmaals, omdat niet helder is op welke organisatie wordt gedoeld zegt dit gegeven weinig over het succes van de officiële clusterorganisaties, wel over de waardering van coördinatie over projectactiviteiten en clustergerelateerde activiteiten.
- 4.7 Van de economische spin-off valt naar de inschatting van de respondenten ongeveer 62% de regio toe. Vooral Healthy Ageing en Energy scoren voor wat betreft de regionaal

economische spin-off hoog met rond de 66%. Gesprekspartners suggereren de regionale spin-off niet zonder meer van belang te vinden. Kennisontwikkeling en innovatie is nauwelijks regionaal te begrenzen en zeker niet gewenst.

- 4.8 Dat projecten vliegwieleffecten hebben blijkt uit het feit dat in 39% van de projecten al vervolginvesteringen hebben plaatsgevonden. Energy, Healthy Ageing en Sensor lopen hierin voorop met respectievelijk 45%, 45% en 44%. De Agribusiness loopt hierbij wat achter met 16%. Dat Energy, Healthy Ageing en Sensor wat dit betreft voorop lopen blijkt ook uit het feit dat juist zij hoog scoren voor wat betreft het aantal nieuwe businesscases dat is ontstaan.

5 Bijsturingsmogelijkheden

- 5.1 Samenvattend, de 62 projecten genereren veel opbrengsten – de ene beter meetbaar dan de ander – waarvan de regionale economie profiteert. Er worden waardevolle verbindingen en samenwerkingsverbanden gestimuleerd en spin-off gerealiseerd. Helaas kunnen we op basis van deze gegevens niets zeggen over de werking van het regionale innovatiesysteem en de effecten voor en op de clusters. Dat was ook niet de opzet van het onderzoek. Dat neemt niet weg dat in de interviews en de expertbijeenkomsten een aantal zinvolle suggesties zijn gedaan voor de toekomst.
- 5.2 In de sfeer van institutionele belemmeringen is vooral **coördinatie** een belangrijk verbeterpunt. Er zijn onder deze paraplu-terme verschillende suggesties naar boven gekomen:
- De bestuurlijke en ambtelijke drukte, de onderlinge competentieconflicten en regionale, vooral politieke belangen voorkomen optimalisering van (de middelen voor) regionale innovatie. In een expertmeeting is gesuggereerd de ongeveer '120 ambtenaren' die op deze dossiers in verschillende provincies werken terug te brengen tot een '20-tal' professionals.
 - Verschillende fasen in de businesscycle (kennisontwikkeling, makelen en schakelen en businessdevelopment) liggen in handen van verschillende organisaties (overheden, clusterorganisaties en ontwikkelingsmaatschappijen). Hierdoor ontbreekt de coördinatie over de keten en blijven kansen liggen.
- 5.3 In de sfeer van 'strengths and weaknesses' ontbreekt het aan cijfermatig inzicht en 'facts & figures' over **economische processen, regionale in- en output en feitelijke netwerken**, zowel in de Noordelijke economie als in de vijf clusters. In afwezigheid daarvan kan niet op basis van objectieve gegevens worden besloten, leiden subjectieve inschattingen een eigen leven en verwordt beleidsvorming tot vooral een politiek proces. Vragen als: Hoe groot is nou de Energiesector? Hoeveel mensen met welke competenties werken er? Wie zijn de toeleveranciers? Welke innovaties worden gerealiseerd? Eenzelfde conclusie kan worden getrokken over de afwezigheid van heldere, eenduidige, meetbare en afrekenbare doelstellingen van projecten. Er wordt algemeen betwijfeld wat nou exact met het beleid wordt nagestreefd.
- 5.4 Het functioneren en het effect van het Regionaal Innovatiesysteem en clusters in volstrekt onduidelijk. Dit inzicht is voor de toekomst strikt noodzakelijk omdat de Europese Commissie voor de periode 2013-2020 vraagt om **expliciete theorieën en veronderstellingen** over hoe en waarom investeringen bijdragen aan de gestelde innovatiedoelen. Door deze vervolgens te meten en te evalueren wordt de kennis verrijkt over wat werkt voor wie in welke omstandigheden. Een dergelijke uitgeschreven evaluatiekader met objectief meetbare indicatoren ontbreekt op dit moment. Dat leidt er onder meer toe dat de 62 projecten weliswaar innovatie (kunnen) stimuleren, maar dat het effect op het regionale innovatiesysteem en clusters niet traceerbaar en meetbaar zijn.

6 Bijlage 1: Opzet en respondenten

6.1 Onderzoeksopzet

Het hoofddoel is vast te stellen of de beoogde uitkomsten van interventies door SNN/EFRO subsidies op project- en clusterniveau optreden. Of deze beoogde effecten ook daadwerkelijk bijdragen aan de versterking van de regionaal economische groei - of andere verder weg liggende outcomes - is een vraag die in een latere fase zal kunnen worden beantwoord. De aanpak bestaat uit vier opeenvolgende fasen:

1. **Ontwikkeling projecten en organisatiedatabase.** In de eerste fase wordt een projecten en organisatiedatabase ontwikkeld. De database wordt gevuld met zowel kwantitatieve als kwalitatieve informatie afkomstig van (penvoerders van) projecten en clusters. De 'juistheid' van de opgenomen informatie is in overleg vastgesteld.
2. **Enquêtering/ondervraging van de penvoerders van de geselecteerde projecten.** Via enquêtering wordt bij de 62 verleende projecten informatie vergaard over de voortgang en effecten. Dit betreft zowel:
 - a. kwantitatieve informatie, kengetallen en operationele informatie (feitelijkheden);
 - b. kwalitatieve beoordelingen en inschattingen (meningsvragen).

De vragenlijst (en vooral de operationalisering van aspecten) is in nauw overleg met de begeleidingscommissie samengesteld. De vragenlijst is afgenomen in de vorm van een websurvey. De relevante contactgegevens (mailadressen) zijn door SNN aangeleverd.

3. **Individuele interviews.** Gelijktijdig met de informatieverzameling bij projecten zijn vijf (groeps)interviews georganiseerd met vertegenwoordigers van de officieel erkende clusterorganisaties: HANN, Energy Valley, Sensor Universe, NOM en de Wateralliantie. Het doel hiervan is zicht te krijgen op de activiteiten van de clusterorganisaties, het belang voor de vorming van clusteractiviteiten, de voortgang en de effecten en de onderlinge relaties tussen clusters. Aanvullend daarop zijn acht interviews afgenomen bij een viertal projecten (uitgezonderd het cluster Sensortechnologie in verband met eerder verricht onderzoek) om zicht te krijgen op de onderliggende dynamiek in een cluster.
4. **Terugkoppeling in clusterbijeenkomsten voor validering en beoordeling.** Voor de totale beoordeling en duiding van de uitkomsten zijn vijf expertbijeenkomsten georganiseerd. Hier is dieper ingegaan op ontstaansgeschiedenis en doeleinden van projecten evenals suggesties voor verbetering.
5. **Rapportage en presentatie.**

6.2 Projecten en contactpersonen voor toezending vragenlijst

Projectnaam	Organisatie	t.a.v.	Voorletters	Achternaam
AardappelRaspProject - RASP	Novidon afdeling R&D	T.a.v. de heer ir.	R.	Corsmit
Bio Energie Noord II	Wageningen UR Livestock Research	T.a.v. de heer dr.	M.	Kingma Boltjes
BioBRUG	Rijksuniversiteit Groningen	T.a.v. mevrouw dr.	J.B.E.	Galema
BioCAB	Stichting Dutch Biorefinery Cluster	T.a.v. mevrouw	A.	Westenbroek
Biogas Centrum Groningen	Biogas Centrum Groningen BV	T.a.v. de heer ir.	J.W.T.	Banning
Biotrap	Brightwork B.V.	T.a.v. de heer	C.	Wessels
Bugs to the Rescue	Paques B.V.	T.a.v. de heer	R.S.	Bakker
CCC	Rijksuniversiteit Groningen	T.a.v. de heer drs.	G.J.	Arends
CCC - Versterking en Verbreding	Rijksuniversiteit Groningen	T.a.v. de heer drs.	G.J.	Arends
CCS	Stichting CCS Noord-Nederland	T.a.v. de heer	H.D.	Post
Consortium Drug Discovery and Development	Syncom B.V.	T.a.v. de heer	A.	Heeres
De differentiaaldiagnostiek van astma en COPD met	SenzAir B.V.	T.a.v. de heer	S.	Bruins
De wijk Noorderhoek	DeSah B.V.	T.a.v. de heer drs. ing.	E.	Westerhof
Demosite afvalwater Antonius ziekenhuis Sneek	Gemeente Sneek	T.a.v. de heer	A.	van Scheltinga
Demosite drinkwatertechnologie Noordbergum	Vitens N.V.	T.a.v. de heer dr. ir.	W.J.C.	van de Ven
Demosite RWZI Leeuwarden	Wetterskip Fryslân	T.a.v. de heer ir.	S.	Gerbens
Drug delivery and targeting cluster	Consortium Drug Delivery	T.a.v. mevrouw prof.	G.	Molema
EDGaR	Stichting EDGaR	T.a.v. de heer dr.	B.	Wiersema
EDIAAL	Energy Delta Institute	T.a.v. de mevrouw	M.	Heijne
Energy Valley III	Stichting Energy Valley	T.a.v. de heer drs.	G.	van Werven
ERIBA	Universitair Medisch Centrum Groningen	T.a.v. de heer	H.F.	Heidekamp
Flexigas. Towards a smart biogas grid	Stichting RenQi	T.a.v. de heer dr. ir.	W.	van Gemert
Flexines	Hanzehogeschool Groningen	T.a.v. de heer	H.	Beuker
FlexTT project	Hezelburcht Consultancy B.V.	T.a.v. mevrouw	A.W.C.	Hulsbergen
Food Circle "Food for Healthy Ageing"	Stichting TCNN	T.a.v. de heer	D.	Binnema
For Your Eyes Only	AMO Groningen B.V.	T.a.v. de heer	H.	Weeber
From Well to Wheel	Van der Wiel Stortgas B.V.	T.a.v. de heer	G.	Van der Wiel
GEONEMA	AgriFirm B.V.	T.a.v. mevrouw	H.	Regeer
Gezonde vezels: de volgende stap	FrieslandCampina Domo B.V.	T.a.v. mevrouw drs.	W.H.	De Graaf
Groei van Saffier kristallen voor de LED industrie	CrystalQ B.V.	T.a.v. de heer ir.	J.A.	Barendregt
Healthy Ageing Network Noord-Nederland	St. Healthy Ageing Network Northern Netherlands	T.a.v. de heer ir.	J.C.M.	Henneman
HIT	Hanzehogeschool Groningen	T.a.v. de heer ir.	H.J.C.	Zwetsloot
Hot Spots Duurzame Energie (HSDE)	Stichting Noordelijke Hogeschool Leeuwarden	T.a.v. de heer	J.	Steenmeijer
Incas3	INCAS3	T.a.v. de heer dr. ir.	J.H.G.	van Pol
InForCare	Repoint B.V.	T.a.v. de heer	H.	Punt
Inner Circle Noord	Stichting Wetsus	T.a.v. de heer	J.	Van Daltsen
LifeLines fase 2	Universitair Medisch Centrum Groningen	T.a.v. de heer	P.	Fennema
LIMIS	Stichting Limis	T.a.v. de heer	H.	Bouma
Macrostabiteitsonderzoek	Stichting IJkdijk	T.a.v. de heer ir.	H.	van 't Land
Mobiele grasbioraffinage	Hoogland Gras- en Groenvoerders Marrum B.V.	T.a.v. de heer drs.	G.	de Haan
Ontwikkeling van Groen Gas in Noord Nederland	Stichting Energy Valley	T.a.v. de heer	R.	Paap
Ontwikkeling zwellend rubber afdichting tbv geot	Ruma Rubber B.V.	T.a.v. de heer ir.	S.	Resink
Ontwikkelingstraject IJkdijk	Stichting IJkdijk	T.a.v. de heer ir.	H.	van 't Land
SAWA, Sensors and Water	WLN Waterlaboratorium Noord	T.a.v. mevrouw	M.	Buitenkamp
Sensor City	Provincie Drenthe	T.a.v. mevrouw	M.	Leijn
Sensor Universe	Stichting Sensor Universe	T.a.v. de heer	H.A.	Koopmans
Sensorview	HZPC Holland B.V.	T.a.v. mevrouw ir.	D.	Boomsma-Akkermans

SepCo - project	Hezelburcht Consultancy B.V.	T.a.v. mevrouw	A.W.C.	Hulsbergen
SKA Noord Nederland (Square Kilometer Array)	Astron	T.a.v. de heer	J.	Pragt
Smart Dairy Farming (SDF)	N.V. NOM	T.a.v. de heer	S.	Jansen
Smart Factory	Stork Fokker AESP	T.a.v. de heer	R.	Goossens
Spiervermoeidheid (Muscle Fatigue)	Inbiolab BV	T.a.v. de heer	N.J.P.M.	de Groot
Target	Rijksuniversiteit Groningen	T.a.v. de heer prof. dr.	E.A.	Valentijn
Van Piloot naar prototype	Pacques B.V.	T.a.v. de heer	R.	Bakker
voorbereiding buisleidingenstraat	Stichting UFO	T.a.v. de heer	T.	Plattel
Wateralliantie	Stichting Water Alliantie	T.a.v. de heer	H.	Molenkamp
Watercampus Leeuwarden	Gemeente Leeuwarden	T.a.v. de heer ing.	H.	Faber
Watersense	Waterleidingmaatschappij Drenthe N.V.	T.a.v. de heer	G.	Enting
Wenckebach II	Lavoisier B.V.	T.a.v. de heer	P.	van Paassen
Wetsus Europese waterhub	Stichting Wetsus	T.a.v. mevrouw	H.	Sombekke
Wetsus, mastertrack watertechnology	Stichting Wetsus	T.a.v. mevrouw	H.	Sombekke
WWEPP	Stichting Wetsus	T.a.v. mevrouw	H.	Sombekke

6.3 Individuele en groepsinterviews

Organisatie	Voorletters	Achternaam	Groepsinterview	Individueel interview
Sensor Universe	H.A.	Koopmans	2 X	
Wateralliantie	H.	Molenkamp	3 X	X
NOM	E.	Luitjens	3 X	X
NOM	A.	Berhitu	X	
HANNN	J.C.M.	Henneman	3X	X
RUG	L.	Dijkhuizen	X	X
Hanzehogeschool	D.	Binnema	X	X
Vitens	W.	Van de Ven	X	
BioCap	J.	Krooneman,	X	
Ruma Rubber	S.	Resink	X	
TNO	J.	Boekema	X	
Hotspot Duurzame Energie	J.	Steenmeijer	X	
Syncom	A.	Heeres	X	
RUG	G.J.	Arends	X	
BioTransfer	S.	Bruins	X	
Wetsus	J.	Van Dalfsen	X	
Transfer Liaison Groep	R.	Finkers		X
BioMCN	R.	Voncken		X
BioMCN	I.	Meuleman		X
Servicepunt	C.	Chan	X	
Servicepunt	D.	Hoogeveen	X	
Gemeente Leeuwarden	H.	Faber	X	

6.4 Vragenlijst

Welkomsttekst:

Het Samenwerkingsverband Noord Nederland heeft de vakgroep Economische Geografie van de Rijksuniversiteit Groningen en het CAB Groningen gevraagd de voortgang van de met EFRO-middelen gesubsidieerde projecten in beeld te brengen. Deze vragenlijst is één van de onderzoeksactiviteiten.

Let wel: de vragenlijst is GEEN beoordeling en de gegevens zullen ANONIEM worden verwerkt. We zullen geen uitspraken doen op individueel of projectniveau!

De vragenlijst heeft tot doel om meer zicht te krijgen op:

1. De totstandkoming, de aard en de kenmerken van het project en de samenwerking waarvoor u EFRO-subsidie ontvangt.
2. De voortgang van het project in relatie tot de doelen die zijn nagestreefd.

De vragenlijst is in drie blokken opgebouwd:

- Karakterisering samenwerking
- Clustervorming
- Projectdoelen en -realisatie
-

Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer twintig minuten. De vragenlijst bestaat voor een groot deel uit meerkeuzevragen, maar soms zijn er ook open antwoordcategorieën. U wordt verzocht de vragenlijst in één keer in te vullen omdat tussentijds opslaan niet mogelijk is. Er zijn in totaal vragen. Neemt u dus rustig even de tijd voor beantwoording. Mocht u inhoudelijke vragen hebben over het onderzoek of problemen ondervinden met de techniek dan kunt u contact opnemen met ir. Hans van Rijn (vanrijn@cabgroningen.nl of 050-3115113).

Namens het onderzoeksteam

Dr. Arjen Edzes, projectleider
a.j.e.edzes@rug.nl
06-46200758

Project- en respondentgegevens	
Vul hier het projectnummer in dat u in de bijgaande mail heeft toegestuurd gekregen
Wat is uw naam?	Open antwoord
Wat is uw functie?	Open antwoord
Ik ben werkzaam bij....	Open antwoord
Wat is uw rol in het project?	Open antwoord
Karakterisering samenwerking	
De volgende vragen gaan over de totstandkoming van het project en de kenmerken van de samenwerking van de organisaties in dit project.	
1. Wie is (zijn) de initiatiefnemer(s)? (meerdere antwoorden mogelijk)	1. Kennisinstelling(en) 2. Provincie Groningen 3. Provincie Drenthe 4. Provincie Friesland 5. SNN 6. Private bedrijven 7. NOM 8. TCNN 9. KvK 10. Syntens 11. Clusterorganisatie 12. Anders(open antwoord)
2. Kunt u kort omschrijven hoe partijen in het project elkaar hebben gevonden?	Open antwoord
3. Welke van de volgende elementen heeft naar uw idee de belangrijkste rol gespeeld bij de totstandkoming van het project in Noord-Nederland? (één antwoord mogelijk)	1. Ruimtelijke kenmerken (ligging, land, infrastructuur) 2. Economische basis (verzorgingsgebied, bedrijvigheid) 3. Kennisbasis (kennisinstellingen) 4. Politieke basis (subsidiemogelijkheden) 5. Anders, nl.
4. Hoe zou u de samenwerking binnen het project karakteriseren?	1. Samenwerking is hoofdzakelijk op bestuurlijk niveau 2. Samenwerking is hoofdzakelijk op management/ambtelijk niveau 3. Samenwerking is hoofdzakelijk op operationeel/uitvoerend niveau
5. Is de samenwerking voor dit project gestart of betreft het een al langer lopende samenwerking?	1. Samenwerking is ten behoeve van het project gestart 2. Samenwerkingsverband bestond al langer
6. Zou u de samenwerking als een publieke, een private of mix van beide karakteriseren?	1. Publieke samenwerking 2. Private samenwerking 3. Beide
7. Zou u de samenwerking als een lokale, regionale, nationale of internationale samenwerking karakteriseren?	1. Lokale samenwerking 2. Regionale samenwerking 3. Nationale samenwerking 4. Internationale samenwerking
8. Zou het samenwerkingsverband ook zijn ontstaan wanneer er geen subsidiemogelijkheden bestonden?	1. Ja 2. Daar twijfel ik over 3. Nee
9. Is subsidie het geëigende instrument om projectontwikkeling in het toekomstig regionaal economisch beleid te stimuleren of zijn ook andere interventies naar uw idee nodig? (Bijvoorbeeld verstrekken risicodragend kapitaal of seed capital)	1. Subsidie is het geëigende instrument 2. Nee, naast of in plaats van subsidie zou ik graag zien dat.... (open antwoord)
10. Is er binnen het samenwerkingsverband een gezamenlijke aanpak voor...	1. Ja 2. Nee

<ul style="list-style-type: none"> a. Public Relations b. Financieringskwesties c. Internationalisering d. Personele uitwisseling (over en weer) e. Nieuwe productontwikkeling f. Nieuwe projectontwikkeling g. Research & Development 	
11. Verwacht u dat de samenwerking na afloop van de subsidieperiode met (een deel van) de huidige partners wordt voortgezet?	<ul style="list-style-type: none"> 1. Ja 2. Nee
Clustervorming De volgende vragen gaan over (de bijdrage van het project aan) clustervorming.	
12. Levert uw project naar uw idee een bijdrage aan economische activiteiten binnen de volgende gebieden, en zo ja aan welke gebieden? Kunt u de omvang van deze bijdrage weergeven op een schaal van 1=geen bijdrage tot 10= zeer grote bijdrage?	<ul style="list-style-type: none"> cijfer Healthy Ageing cijfer Agribusinesscijfer Watertechnologiecijfer Sensortechnologiecijfer Energy
13. Hoe zou u deze bijdrage(n) omschrijven en in geld waarderen?	Open antwoord
14. Is (zijn) er volgens u een duidelijke clusterorganisatie(s)?	<ul style="list-style-type: none"> 1. Ja 2. Nee (door naar vraag 20)
15. Zo ja, wat is/zijn hiervan de naam(en)?	<ul style="list-style-type: none"> 1. ... 2. 3. 4. 5. 6.
16. Met welke van de hiervoor genoemde organisaties heeft u het meeste te maken?	<ul style="list-style-type: none"> 1. 2. Ik heb met geen van de organisaties te maken (door naar vraag 20)
17. Hoe belangrijk is deze clusterorganisatie geweest bij het ontstaan van het project op een schaal van 1 (=niet belangrijk) tot 10 (zeer belangrijk)? (cijfer)
18. Hoe belangrijk is de rol van de clusterorganisatie (geweest) bij de uitvoering van het project op een schaal van 1 (=niet belangrijk) tot 10 (zeer belangrijk)? (cijfer)
19. Hoe belangrijk is de rol van de clusterorganisatie (geweest) bij het ontstaan en aanjagen van economische activiteiten op een schaal van op een schaal van 1 (=niet belangrijk) tot 10 (zeer belangrijk)? (cijfer)
20. Denkt u dat de clusterorganisaties iets toevoegen aan wat de regionale overheden en intermediairs (Provincies, NOM, KvK, Syntens, TCNN) aan ondersteuning verrichten?	<ul style="list-style-type: none"> 1. Ja 2. Nee
21. Kunt u kort aangeven waaruit deze toegevoegde waarde bestaat?	Open antwoord
22. Werkt u vanuit uw project ook samen met bedrijven en kennisinstellingen uit de volgende clusters? Geef bij elk cluster aan op een schaal van 1 – 10 hoe intensief deze samenwerking is idee is (1=geen samenwerking met bedrijven en kennisinstellingen uit andere clusters, 10=intensieve samenwerking met bedrijven en kennisinstellingen uit clusters)	Rapportcijfer samenwerking met organisaties uit <ul style="list-style-type: none"> Healthy Ageing Agribusiness Watertechnologie Sensortechnologie Energy
23. Levert uw project naar uw idee een bijdrage aan (een van) de door het Ministerie van EI&L benoemde Topsectoren? Zo ja, aan welke Topsectoren? (Meerdere antwoorden mogelijk)	<ul style="list-style-type: none"> 1. Geen enkele bijdrage 2. Tuinbouw 3. Creatieve Industrie 4. Agrofood 5. High Tech 6. Energie 7. Logistiek 8. Chemie 9. Water

		10. Life Sciences
		11. Hoofdkantoren
Projectdoelen en realisatie		
De volgende vragen gaan over de doelen van het project en de realisatie		
24. Hoe beoordeelt u de inhoudelijke realisatie?	1. Project is nog niet gestart (door naar vraag 27) 2. Project zit in voorbereidingsfase (door naar vraag 27) 3. Project zit in uitvoeringsfase 4. Project zit in afrondingsfase 5. Project is afgerond	
25. Hoe beoordeelt u de gedane bestedingen ten opzichte van de begroting?	1. Er is sprake van onderbesteding 2. Besteding lopen in pas met de begroting (door naar vraag 27) 3. Er is sprake van overbesteding	
26. Wat is de oorzaak voor deze onder- dan wel overbesteding?	Open antwoord	
27. Welke doel wordt in/met het project nagestreefd? (één antwoord mogelijk)	1. Oprichten en uitbreiden kennisinstellingen (door naar vragen 28-32) 2. Ontwikkeling van technologie en innovatie (door naar vragen 33-36) 3. Intensiveren R&D capaciteit (door naar vragen 37-39) 4. Promotie en marktontwikkeling (door naar vragen 40-41) 5. Kennistransfers MKB (door naar vraag 42) 6. Stimulering clustervorming in sectoren (door naar vragen 43-46) 7. Ontwikkelen en stimuleren ict-toepassingen in MKB (door naar vraag 47) 8. stimuleren en/of faciliteren van ondernemerschap in het MKB (door naar vraag 48) 9. Scholing en arbeidsmarkt (door naar vraag 49)	
Oprichten en uitbreiden kennisinstellingen		
U heeft aangegeven dat het doel van het project het oprichten en uitbreiden van kennisinstellingen is. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling		
28. Is het project gericht op het oprichten dan wel uitbreiden van kennisinstellingen?	1. Oprichten van een nieuwe instelling (naam.....) 2. Uitbreiden van een bestaande instelling (naam.....)	
29. Kunt u aangeven welk percentage van het budget voor het oprichten en uitbreiden van kennisinstelling betrekking heeft op huisvesting/gebouwen/vastgoed, faciliteiten en mensen? Let op, de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove schatting volstaat.	%.....huisvesting/gebouwen/vastgoed %faciliteiten %mensen	
30. Wat is het aantal studenten dat als gevolg van de oprichting of uitbreiding van de voorziening gebruik zal gaan maken?	1. aantal studenten (streefgetal) 2. Geen streefgetal geformuleerd	
31. Wat is het aantal onderzoekers dat als gevolg van de oprichting of uitbreiding van de voorziening gebruik zal gaan maken?	1. aantal onderzoekers (streefgetal) 2. Geen streefgetal geformuleerd	
32. Wat heeft het oprichten en uitbreiden van de kennisinstellingen tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?	Open antwoord (door naar vraag 50)	
Ontwikkeling van technologie en innovatie		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de ontwikkeling van technologie en innovatie is. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling.		
33. Een innovatieproject kent verschillende fasen. Kunt u voor dit project aangeven welk aandeel de verschillende ontwikkelingsfasen hebben in het totale project. Let op: de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove inschatting volstaat. % Aandeel fundamenteel onderzoek % Aandeel experimentele ontwikkeling % Aandeel industriële ontwikkeling % Aandeel anders Weet niet	
34. Heeft de ontwikkeling van de technologie nieuwe patenten opgeleverd en zo ja hoeveel? aantal	
35. Kunt u aangeven welk percentage van het budget voor technologie en innovatie betrekking heeft op huisvesting/gebouwen/vastgoed, faciliteiten en mensen? Let op, de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove schatting volstaat.	%.....huisvesting/gebouwen/vastgoed %faciliteiten %mensen	
36. Wat heeft de ontwikkeling tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd	Open antwoord (door naar vraag 50)	

dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		
Intensiveren R&D capaciteit		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de intensivering van de R&D capaciteit is. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling.		
37. Betreft de intensivering van de nieuwe R&D capaciteit nieuwe activiteiten of een uitbouw van bestaande activiteiten	<ol style="list-style-type: none"> 1. Intensivering betreft nieuwe activiteiten 2. Intensivering betreft een uitbouw van bestaande activiteiten 	
38. Kunt u aangeven welk percentage van het budget betrekking heeft op huisvesting/gebouwen/ vastgoed, faciliteiten en mensen? Let op, de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove schatting volstaat.		%.....huisvesting/gebouwen/vastgoed %faciliteiten %mensen
39. Wat heeft de intensivering van de R&D capaciteit tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		Open antwoord (door naar vraag 50)
Promotie en marktontwikkeling		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de promotie en marktontwikkeling betreft . De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling		
40. Kunt u aangeven welk percentage van het budget betrekking heeft op...? Let op, de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove schatting volstaat.		%.....Congressen, symposia, netwerkbijeenkomsten %.....Bedrijfsbezoeken %.....Websiteontwikkeling %.....Anders
41. Wat heeft de promotie en marktontwikkeling toe nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		Open antwoord (door naar vraag 50)
Kennistransfers MKB		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de kennistransfer naar het MKB is. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling		
42. Wat heeft de intensivering tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		Open antwoord (door naar vraag 50)
Stimulering clustervorming in sectoren		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de stimulering is van clustervorming. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling		
43. Welk cluster tracht u te stimuleren	<ol style="list-style-type: none"> 1. Healthy Ageing 2. Agribusiness 3. Watertechnologie 4. Sensortechnologie 5. Energy 	
44. Wat is de huidige omvang van de clusterorganisatie in fte's?	 ManagementBeleidOndersteuning Geef hier een eventuele toelichting.....
45. Is er binnen het cluster een gezamenlijke aanpak voor <ol style="list-style-type: none"> a. Public Relations b. Financieringkwesities c. Internationalisering d. Personele uitwisseling (over en weer) e. Nieuwe productontwikkeling f. Nieuwe projectontwikkeling g. Research & Development 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ja 2. Nee 	
46. Wat heeft de intensivering tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		Open antwoord (door naar vraag 50)
Ontwikkelen en stimuleren ict-toepassingen in MKB		
U heeft aangegeven dat het doel van het project de ontwikkeling en stimulering van ICT-toepassingen in het MKB is . De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling		
47. Wat heeft de ontwikkeling en stimulering van ICT-toepassingen tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?		Open antwoord (door naar vraag 50)

Stimuleren en faciliteren van ondernemerschap in het MKB	
U heeft aangegeven dat het doel van het project gericht is op het stimuleren en faciliteren van ondernemerschap in het MKB is. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling	
48. Wat heeft het stimuleren en faciliteren van ondernemerschap in het MKB tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?	Open antwoord (door naar vraag 50)
Scholing en arbeidsmarkt	
U heeft aangegeven dat het doel van het project de scholing en de arbeidsmarkt betreft. De volgende vragen hebben betrekking op deze doelstelling	
49. Wat heeft het project gericht op scholing en arbeidsmarkt tot nu toe concreet en meetbaar opgeleverd dat u zou kunnen benoemen als output van het project?	Open antwoord (door naar vraag 50)
Economische ontwikkeling	
50. Kunt u aangeven waar volgens uw inschatting de economische spin off (in termen van omzet en werkgelegenheid) van het project neerslaat? Let op, de aandelen moeten optellen tot 100. Een grove schatting volstaat. % economische spin off in de regio% economische spin off in Nederland% economische spin off in het buitenland
51. Heeft het project volgens u geleid tot vervolginvesteringen tijdens de uitvoering van het project?	1. Ja 2. Nee 3. Weet niet
52. Zijn er uit het project nieuwe business cases ontstaan?	1. Ja 2. Nee 3. Weet niet
53. Kunt u daar voorbeelden van geven?	Open antwoord
54. Verwacht u dat er vervolginvesteringen komen na afloop van het project?	1. Ja 2. Nee 3. Weet niet
Afronding	
54. Wij zijn aan het einde gekomen van de vragenlijst. Tot slot vragen wij u kort de belangrijkste knelpunten te benoemen die u bij uitvoering van het project tegenkomt	Open antwoord
55. Wij zullen de resultaten van het onderzoek terugkoppelen en bespreken in bijeenkomsten die in september worden georganiseerd. Wilt u bij deze bijeenkomsten aanwezig zijn, dan verzoeken wij uw mailadres hier in te vullen.	Mailadres
Namens SNN danken wij u voor uw medewerking	